
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.058>

УДК: 330.8:[330.3:338.12]

JEL: O100

Василина Подлесна

ЦИКЛІЧНІСТЬ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Економіка є базисом для політичних процесів, протиріччя, що виникають у системі соціально-економічних відносин обумовлюють циклічний характер суспільного розвитку, зокрема циклічних економічних та політичних процесів, які в умовах капіталістичної світ-системи стали глобальними. Циклічний характер гео економічних та геополітичних процесів проявляється насамперед у циклічності зміни світового гегемона, наявність якого свідчить про існування глобальної політико-економічної системи. Передумови формування світової політико-економічної системи, яка циклічно розвивається, виникли вже в найдавніші часи. Історичними прототипами світової гегемонії були Римська і Китайська імперії, а також Монгольська імперія, після падіння якої західноєвропейська цивілізація з початку "довгого" XVI століття стала джерелом протиріч, що породжують циклічний процес боротьби за здобуття світового лідерства, який відображено в основних положеннях теорії довгих циклів світової політики Дж. Модельські та У. Томпсона, теорії циклів гегемонії І. Валлерстайна та ін. Розгортання довгих циклів світової політики та циклів гегемонії скоординовано з розгортанням кондратьєвських циклів, початок та завершення яких ознаменовані війнами, породженими політико-економічними протиріччями та слугуючими способом їх часткового вирішення. Конкуренція провідних акторів геополітики породжує глобальні воєнно-економічні цикли, ритм яких задається світовими війнами, причому глобальні гео економічні та геополітичні цикли створюють підґрунтя для розгортання похідних від них циклів регіонального масштабу. Ритм циклічних гео економічних та геополітичних процесів регіонального масштабу визначається динамікою глобальних циклів. Сьогодні наростання нестабільності в капіталістичній світ-системі свідчить про початок кризово-мілітаристичних фаз глобальних циклів, розгортання яких приводить до циклічної зміни лідера капіталістичної світ-системи, переформування світової геополітичної системи, а також формує основи розвитку глобальних гео економічних та геополітичних протиріч – внутрішньої рушійної сили циклічності глобальних політико-економічних процесів.

Ключові слова: циклічні гео економічні та геополітичні процеси, воєнно-економічні цикли, кондратьєвські цикли, цикли гегемонії, довгі цикли світової політики, "вікові тренди".

Подлесна Василина Георгіївна (podlesnw2019@gmail.com) д-р. екон. наук, доц.; провідний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". ORCID Id <https://orcid.org/0000-0002-8435-1013>

Цитування: Подлесна В. Г. Циклічність гео економічних процесів. *Економічна теорія*. 2023. № 3. С. 58–70. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.058>

© В. Подлесна, 2023

CYCLICITY OF GEOPOLITICAL PROCESSES

Vasylyna Podliesna (podlesnw2019@gmail.com) Doctor of Economics; Leading Researcher at the Department of Economic Theory of SO "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". ORCID Id <https://orcid.org/0000-0002-8435-1013>

The economy is the basis for political processes, while the contradictions arising in the system of socio-economic relations determine the cyclical nature of social development, in particular, cyclical economic and political processes that have become global under the conditions of the capitalist world-system. The cyclic nature of geo-economic and geo-political processes is manifested primarily in the cyclical nature of the change of the world hegemon, whose presence indicates the existence of a global political and economic system. The prerequisites for the formation of the world political and economic system, which develops cyclically, arose already in the most ancient times. The historical prototypes of world hegemony were the Roman and Chinese empires, as well as the Mongolian empire, after whose fall the Western European civilization from the beginning of the "long" XVI century became a source of contradictions, giving rise to a cyclical process of struggle for world leadership, which is reflected in the main provisions of the theory of long cycles of world politics by J. Modelski and U. Thompson, theories of cycles of hegemony by I. Wallerstein, etc. The unfolding of long cycles of world politics and cycles of hegemony is coordinated with the unfolding of Kondratiev cycles, whose beginning and end are marked by wars, generated by political and economic contradictions and serving as a way of their partial resolution. The competition of the leading actors of geopolitics gives rise to global military-economic cycles, whose rhythm is set by world wars, and global geo-economic and geopolitical cycles create the basis for the deployment of cycles derived from them on a regional scale. The rhythm of cyclical geo-economic and geopolitical processes on a regional scale is determined by the dynamics of global cycles.

Today, the increasing instability in the capitalist world-system indicates the beginning of crisis-militaristic phases of global cycles, whose unfolding leads to a cyclical change of the leader in the capitalist world-system, and the reformatting of the world geopolitical system, and creates the basis for the development of deep geo-economic and geopolitical contradictions, which are the internal driving force of the cyclicity of global political and economic processes.

Key words: cyclical geo-economic and geopolitical processes, military-economic cycles, Kondratiev cycles, hegemony cycles, long cycles of world politics, "century trends".

Геоекономічні та геополітичні процеси, магістральним серед яких є боротьба найрозвиненіших і найдинамічніших у конкретно-історичних умовах держав за світове панування, протікають у циклічній формі, що відображено у наукових працях представників світ-системного аналізу, зокрема Ф. Броделя, І. Валлерстайна, Дж. Модельські, У. Томпсона, які визнавали скоординованість розгортання циклічних глобальних процесів з розгортанням великих циклів М. Кондратьєва. В розгортанні циклічного процесу розвитку капіталістичної світ-системи політика дедалі тісніше переплітається з економікою.

В історичній ретроспективі найбільш яскравими прототипами геополітичного домінування були Римська та Китайська імперії, а також найбільш близька до сучасного розуміння світової держави Монгольська імперія. Римська імперія створила базис для розвитку західноєвропейської цивіліза-

ції, Китайська імперія викристалізувала китайську цивілізацію, Монгольська імперія, проіснувавши відносно короткий історичний період (була створена Чингісханом у XIII столітті і припинила своє існування на рубежі XIV–XV ст.) стала тим зовнішнім воєнно-політичним фактором, який здійснив мобілізуючий вплив на західноєвропейську, слов'янську та китайську цивілізації.

Найбільш комплексним проявом циклічності геоекономічних та геополітичних процесів є воєнно-економічні цикли, що існують з стародавніх часів та набули глобального характеру в умовах капіталізму. Циклічні воєнно-економічні процеси, що стимулювали розвиток самобутніх західноєвропейської та слов'янської цивілізацій як реакції на вторгнення азійських кочівників, відбувалися протягом десяти століть – з V по XVI століття. На думку Х.Дж. Маккіндера, те, що саме в цей історичний період кілька хвиль вершників-кочівників виходили з Азії через широкий прохід між Уралом і Каспійським морем, перетинаючи відкриті простори півдня Росії і, осідаючи в Угорщині, потрапляючи в саме серце Європи, вносило в історію сусідніх народів момент неодмінного протистояння: так було щодо росіян, германців, французів, італійців та візантійських греків. Необхідність чинити опір зовнішній силі – азійським вторгненням – значною мірою сприяла формуванню європейської цивілізації. Важливим фактором, що зумовив виживання та розвиток європейської та слов'янської цивілізацій в умовах зовнішнього тиску кочівників, стало те, що мобільність кочівників була обумовлена самим степом і неминуче зникла в оточенні гір та лісів (Mackinder, 1904). Монгольське панування викликало повстання "червоних пов'язок", яке почалося у 1351 р. і завершилося відновленням незалежності Китаю, встановленням у 1368 р. китайської правлячої династії Мін, масштабними, багато в чому прогресивними, зокрема скасування рабства, соціально-економічними та політичними перетвореннями.

Життєвий цикл цивілізацій складається з таких стадій: зародження (виникнення), розквіт (зростання), розкладання. У стадії розквіту цивілізація, що досягла достатнього для ведення загарбницьких воєн рівня розвитку, найчастіше стає імперією чи квазіімперією, регіональним чи глобальним гегемоном; у стадії розкладання остаточним вироком для імперії стає втрата здатності здійснювати колоніальну експансію та втрата частини вже колонізованих територій (Подлесна, 2022). Після падіння Монгольської імперії, що створила підґрунтя для становлення капіталістичної світової системи, західноєвропейська цивілізація, яка була роздerta внутрішніми протиріччями та розвиток якої стримувався обмеженістю ресурсів, завдяки Великому географічному відкриттям здійснила глобальну експансію¹, що до-

¹ "...до початку XX ст. за межами Західної півкулі, яка двома століттями раніше також знаходилася під контролем Західної Європи і яка була переважно населена європейськими емігрантами та їх нащадками, лише Китай, Росія, Оттоманська імперія та Ефіопія були вільні від панування Західної Європи". Див. Бжезінський З. (2000). Велика шахівниця. Львів–Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 236 с.

зволила їй успішно розвивати капіталістичну економіку та на довгий час встановити свою цивілізаційну перевагу на північно-американському та південно-американському, австралійському, африканському континентах та частині Євразії. Початок "довгого" XVI століття став відправною точкою тривалого історичного періоду боротьби за світове лідерство між західно-європейськими державами. Циклічна форма протікання цього процесу обґрунтована в теорії довгих циклів світової політики Дж. Модельські та У. Томпсона, теорії циклів гегемонії І. Валлерстайна, у теорії великих циклів М. Кондратьєва також враховано геополітичний фактор і роль воєн у довгостроковій циклічній динаміці капіталізму².

На думку М. Кондратьєва, війни та соціальні потрясіння – форми прояву процесу розвитку великих циклів; "...вони виникають на ґрунті реальних, і насамперед економічних, умов": властиві періодам підвищувальної кон'юнктури зростання темпу і напруги господарського життя, загострення економічної боротьби за ринки і сировину створюють умови для розв'язання воєн, також "...соціальні потрясіння виникають найлегше саме у період бурхливого натиску нових господарських сил".

Розгортання підвищувальних хвиль кондратьєвських циклів, зростання продуктивних сил зумовлюють "...розширення орбіти світового ринку і залучення до обороту нових країн і районів, з одного боку, загострення міжнародно-політичних відносин, збільшення приводів до воєнних зіткнень і самі воєнні зіткнення – з іншого"; бурхливе зростання продуктивних сил "...створює передумови загострення боротьби проти застарілих і гальмуючих розвиток соціально-економічних відносин, створює передумови внутрішніх великих переворотів". Саме тому тривалі періоди підвищувальної кон'юнктури характеризуються низкою частих воєн та революційних потрясінь (Kondratieff, 1926), при цьому на початку підвищувальної хвилі великого циклу відбуваються "проміжні війни", що стимулюють розвиток економіки, а наприкінці підвищувальної хвилі – "остаточні війни", що вирішують протиріччя, які накопичилися в період економічного підйому (Menshikov, Klimenko, 1989).

Ф. Бродель виділяв в історичній ретроспективі суспільного розвитку поруч із кондратьєвськими циклами більш тривалі циклічні коливання – "вікові тренди" (trend seculaire), кожен із яких відображає процеси розквіту

² Зокрема, відповідно до першої емпіричної правильності у розгортанні кондратьєвських циклів, "...перед початком та на початку підвищувальної хвилі кожного великого циклу спостерігаються глибокі зміни в умовах економічного життя суспільства. Ці зміни виражаються у значних змінах техніки (чому передують у свою чергу значні технічні відкриття та винаходи), у залученні до світових економічних зв'язків нових країн, у зміні видобутку золота та грошового обігу". Друга емпірична правильність полягає у тому, що "...на періоди підвищувальної хвилі кожного великого циклу припадає найбільша кількість соціальних потрясінь (війн і революцій)". Див. Kondratieff N. (1926). Die langen Wellen der Konjunktur. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. № 56 (3). С. 573–609.

і занепаду європейських капіталістичних світів-економік і переміщення їх центру. В історичний період першого вікового тренду (XII–XVI ст.) центром була Італія (Венеція, Генуя та інші торгові міста); другого (XVI – кінець XVIII ст.) – Іспанія та Португалія (Лісабон), з 1650 р. – Голландія (Антверпен та Амстердам); третього (кінець XVIII – поч. XX ст.) – Англія (Лондон); у 1929 р. центр світу перемістився з Лондона до Нью-Йорка. Переміщення центрів світів-економік пояснюється в теорії Ф. Броделя двома постулатами: капіталізм тріумфує лише тоді, коли ідентифікує себе з державою, коли сам стає державою; існування капіталізму залежить від закономірного розшарування світу, він є породженням нерівності у світі, а також авторитарної організації простору (*Braudel, 1979*). Внутрішньокраїнова класова нерівність обумовлює глибокі суспільні протиріччя, а міжкраїнова нерівність породжує геоекономічні та геополітичні протиріччя, періодичне загострення яких приводить до розгортання кризово-мілітаристичних фаз глобальних соціально-економічних циклів, внаслідок чого відбувається трансформація глобальної геополітичної системи і або зміна її лідера, або трансформація геополітичної стратегії лідера, який виявився здатним зберегти своє домінування.

Цикли гегемонії, довгі цикли світової політики та "вікові тренди" взаємопов'язані, що проявляється насамперед у скоординованості хронології встановлення світової гегемонії у процесі їх розгортання: згідно з концепцією І. Валлерстайна тридцятирічна війна 1618–1648 рр. привела до встановлення гегемонії Об'єднаних Провінцій (Голландія) у середині XVII століття, у концепції "вікових трендів" Ф. Броделя переміщення центру європейських капіталістичних світів-економік у рамках другого "вікового тренду" (XVI – кінець XVIII ст.) до Голландії (Антверпен і Амстердам) сталося у 1650 р.; цикл Наполеонівських війн 1792–1815 рр. (ключова компонента циклічного процесу встановлення гегемонії в концепції І. Валлерстайна), в яких Франція була переможена Британією, відповідає тій фазі "макрорішення" довгого циклу світової політики, результатом якої стало набуття Великою Британією статусу світового лідера. У межах третього "вікового тренду" (кінець XVIII – поч. XX ст.) центром європейських капіталістичних світів-економік стала Англія (Лондон); тридцятирічна війна 1914–1945 рр., що привела до встановлення у середині XX ст. гегемонії США, в теорії довгих циклів світової політики представлена як фаза "макрорішення", по завершенню якої світовим лідером стали США, а згідно з моделлю "вікових трендів" Ф. Броделя в 1929 році центр світу перемістився з Лондона до Нью-Йорка.

Не враховуючи циклічний характер процесів набуття світового лідерства, З. Бжезінський визнавав, що в історичній ретроспективі Римська, Китайська та Монгольська імперії були регіональними попередниками пізніших претендентів на світове панування, які належать до західноєвропей-

ської цивілізації. Після падіння Монгольської імперії "...Європа стала осередком світової влади та ареною основних битв за владу над світом"; до середини XVII століття першорядною європейською державою була Іспанія, яка поступилася своєю провідною роллю Франції, що була домінуючою європейською державою до 1815 року, після чого до Першої світової війни у світі панувала Велика Британія. Однак жодну з цих домінуючих імперій З. Бжезінський не вважав справді світовою державою, визнаючи такий статус лише за США, вважаючи цю державу останньою світовою наддержавою – "зрештою світовій політиці неодмінно стане дедалі невластивіша концентрація влади в руках однієї держави. Отже, США не тільки перша і єдина наддержава в істинно глобальному масштабі, але, найімовірніше, остання" (Бжезінський, 2000).

Системоутворюючі глобальні воєнно-економічні цикли, ритм яких задається світовими війнами, створюють підґрунтя для розгортання похідних циклів регіонального масштабу. У процесі розгортання глобальних воєнно-економічних циклів відбувається формування, накопичення, загострення та часткове вирішення протиріч між державами, які за своїм економічним, науково-технічним, військовим, політико-ідеологічним потенціалом здатні претендувати на роль світового лідера. У завершальній фазі глобальних воєнно-економічних циклів відбувається утвердження у ролі світового лідера держави – переможниці у геополітичній боротьбі, при цьому така геополітична боротьба призводить у кожному циклі до світової війни. Навіть у тому випадку, коли одна і та ж держава зберігає статус світового лідера більш ніж в одному циклі, вона змушена трансформувати свою політико-економічну систему, а також коаліцію своїх сателітів та союзників, тобто сутнісний зміст лідерства конкретної держави змінюється, незважаючи на збереження його зовнішньої форми – домінування певної наддержави. Ритм циклічних гео економічних та геополітичних процесів регіонального масштабу задається динамікою глобальних воєнно-економічних циклів, в ході розгортання яких відбувається зміна глобального лідера, а держави, які брали участь у боротьбі за глобальне домінування, змушені або визнати верховенство глобального лідера, відмовившись від амбіцій, або продовжувати нарощувати свій потенціал задля наступного витка протистояння, що стимулює їх до завоювання ареалу свого регіонального домінування.

Єдина капіталістична світ-система зародилася в "довгому XVI столітті", проте її формування і формування глобальної політико-економічної системи має дуже стародавнє коріння. Розроблена Дж. Модельські та У. Томпсоном теорія довгих циклів світової політики створює цілісне уявлення про виникнення та розвиток глобального циклічного політичного процесу в глибокій історичній ретроспективі та дає прогноз його розвитку в майбутньому, зокрема слід виділяти три "ери глобальної системи" (1 – євразійський

транзит, 2 – західноєвропейська ера, 3 – постзахідноєвропейська ера) тривалістю 450–500 років кожна, що являють собою фази еволюції глобальної системи: з 930 по 1420 (євразійський транзит) – фаза передумов; з 1420 по 1850 рік (західноєвропейська ера) – формування глобального ядра; з 1850 по 2300 рік (постзахідноєвропейська ера) – формування глобальної організації, після якої, ймовірно, настане фаза консолідації. Кожна п'ятисотлітня епоха розвитку глобальної системи – окремий період глобальної політики, що складається з чотирьох 120-річних довгих циклів світової політики (Modelska, 1995). Виходячи з цієї теорії, сьогодні розгортання глобальних воєнно-економічних циклів відбувається в умовах завершення фази "консолідація" у розвитку глобальної політичної системи та початку кризово-мілітаристичних фаз глобальних циклів, яким передують формування коаліцій і блоків, що періодично вступають у вирішальну боротьбу за черговий переділ сфер впливу та привілеїв у світ-системі, результатом чого стає трансформація глобальної політичної системи.

Перехід до капіталістичного суспільства надав динамізму процесу становлення глобальної політичної системи, що почався ще за стародавніх часів, його циклічний характер став більш явним і посилювався внутрішньо властивим капіталістичному відтворенню циклізмом. На початку ХХ століття британський географ, історик, теоретик міжнародних відносин Х.Дж. Маккіндер представив у Королівському географічному товаристві доповідь, яка стала основоположною для фундаментальної геополітики ХХ століття. У цій доповіді він припустив, що у післяколумбову епоху (після 1900 р.), сформується замкнута політична система, цілком можливо, глобального масштабу. У світовій політиці великий район Євро-Азії – територія Російської імперії та Монголії – є осьовим регіоном. За межами цього осьового району існує великий внутрішній півмісяць, утворений Німеччиною, Австрією, Туреччиною, Індією та Китаєм, і зовнішній – Британія, Південна Африка, Австралія, Сполучені Штати, Канада та Японія (Mackinder, 1904), згідно з розробленою Х. Дж. Маккіндером концепцією "серцевини Землі", той, хто править Східною Європою, володіє Серцем Землі; той, хто керує Серцем Землі, володіє Світовим островом (Євразією); той, хто править Світовим островом, володіє світом (Бжезінський, 2000).

На думку Дж. Модельскі, у структурі глобальної політики ХХІ століття конкурентна боротьба провідних країн за глобальне лідерство матиме важливе значення (Modelska, 1995), отже, у тій чи іншій формі циклічні воєнно-економічні процеси, у яких сучасна локалізована у межах вітчизняної політико-економічної системи війна відіграє важливу роль (можливо, відкриваючи фазу тридцятирічного воєнно-політичного протистояння провідних акторів геополітики), продовжаться, а досягнення фази консолідації якщо й можливе, то у дуже довгостроковій перспективі.

Геополітична структура світової капіталістичної системи формується зусиллями країн, що борються за статус світового гегемона, а також зусиллями країн, які конкурують за статус регіонального лідера. Сьогодні вона є ієрархічною багаторівневою структурою, функціонування якої спрямоване на приборкання процесів, що призводять до зростання ентропії відкритої динамічної системи – людської цивілізації, оскільки зростання ентропії здатне порушити вигідну для провідних акторів геополітики та глобального пануючого класу розстановку сил у світ-системі. При цьому задля досягнення своїх геополітичних цілей провідні актори геополітики здійснюють керовану хаотизацію для дестабілізації політико-економічних систем своїх конкурентів, тобто створюють штучну ентропію, що породжує протиріччя, які розбалансовують світ-систему.

Розвиток інформаційно-мережевого суспільства поступово трансформує геополітичну структуру капіталістичної світ-системи, зокрема реальності геополітики, на думку З. Бжезінського, свідчать про активний розвиток неофіційної світової системи, що складається з багатонаціональних корпорацій, неурядових організацій (багато з яких є транснаціональними за характером), наукових спільнот, що вплине на черговий розподіл обов'язків та привілеїв у глобальних масштабах; а в найближчому майбутньому може бути створена система глобального співробітництва, яка буде здатна виконувати роль міжнародного регента, відповідального за стабільність та мир у глобальних масштабах (Бжезінський, 2000).

Однак сьогодні наростання нестабільності в капіталістичній світ-системі свідчить про початок кризово-мілітаристичних фаз глобальних циклів, зокрема воєнно-економічних циклів, під якими слід розуміти таку форму соціально-економічної циклічності, яка породжується боротьбою за ресурси, що дозволяють суспільним одиницям чи складним суспільним організаціям – переможцям у боротьбі за економічне та воєнно-політичне лідерство – домінувати у локальному чи глобальному геополітичному просторі у довгостроковому періоді. Кожна історична форма політико-економічної системи домінування, яка встановлювалася внаслідок війни, містила передумови наступної війни – глибокі соціально-економічні, політичні, цивілізаційні протиріччя, що визначало циклічний характер воєнно-економічних процесів (Подлесна, 2022).

З 1945 року і досі світовим лідером є США (Modelska, 1995), політичні цикли цієї наддержави впливають на розгортання глобальних гео економічних та геополітичних процесів, зокрема зовнішньополітичні цикли Ф. Клінберга, які складаються з фази "екстраверсія" – готовність використовувати прямий дипломатичний, військовий чи економічний тиск на інші нації заради досягнення американських цілей та фази "інтроверсія" – зосередженість на внутрішніх проблемах американського суспільства. Середня тривалість інтровертної фази такого зовнішньополітичного циклу становить

двадцять один рік, екстравертної – двадцять сім років. Зовнішня політика США розвивається по спіралі, при цьому ступінь залученості в справи за кордоном посилюється після закінчення кожної екстравертної фази. Із наукових праць Ф. Клінберга випливає, що з 1776 року розгорнулося три таких цикли: 1) 1776–1824 рр., 2) 1824–1871 рр., 3) 1871– 1918 рр., протягом 1918–1940 рр. – інтровертна фаза четвертого циклу. Залученість США у світові справи повинна була знижуватися у 1960-ті роки; вчений в кінці 1970-х років спрогнозував появу перших ознак екстраверсії у зовнішній політиці США в 1983 році (*Schlesinger, 1986*).

Дж. Фрідман обґрунтував, що розвитком США "...керують два вкрай регулярні цикли – інституційний та соціально-економічний. Інституційний контролює відносини між федеральною владою та рештою американського суспільства: він змінюється приблизно кожні 80 років. Соціально-економічний – кожні 50 років, і в ньому пульсує динаміка американської економіки та суспільства... Історично так склалося, що інституційні цикли приводилися в дію війнами: Війною за незалежність, Громадянською війною, Другою світовою". Перший інституційний цикл розпочався під час написання проекту Конституції у 1787 році, був викликаний до життя Війною за незалежність та її наслідками, тривав 78 років – до кінця Громадянської війни та внесення поправок до Конституції 1865 року, у результаті чого з'явився федеральний уряд, відносини якого зі штатами не були повною мірою прояснені. Другий інституційний цикл розпочався у 1865 році внаслідок Громадянської війни, продовжувався до кінця Другої світової війни і привів до закріплення влади федерального уряду над штатами. Третій інституційний цикл розпочався у 1945 році, виникнувши з Другої світової війни, у процесі його розгортання влада федерального уряду значно розширилась і поширилась не тільки на штати, але й на економіку і суспільство загалом. Четвертий інституційний цикл, за прогнозами Дж. Фрідмана, почнеться приблизно в 2025 році. При цьому слід враховувати, що "тиск американських циклів зсередини неминуче позначається на решті світу у вигляді такого ж тиску" (*Friedman, 2021*), тому розгортання циклічних гео-економічних та геополітичних процесів у найближчому майбутньому значною мірою залежить від того, чи продовжить існування згадана вище форма політичних циклів США.

Наростання нестабільності в сучасній капіталістичній світ-системі обумовлене глибоким загостренням протиріч між провідними країнами західноєвропейської, православно-слов'янської цивілізацій та китайською цивілізацією, гібридним і вкрай складним, багат шаровим характером цих протиріч, які залучають до своєї орбіти мусульманські та африканські країни, отже – побудова збалансованої глобальної політичної системи, а тим паче глобального "регента", в найближчому майбутньому малоймовірна. У циклічному розвитку глобальних воєнно-економічних процесів, згідно з

теорію довгих циклів світової політики, в 2026 р. настане фаза "макрорішення"³, яка в попередні кілька циклів розгорталася як 30-річний період глобального протистояння, що призводило до світових воєн. Тому найважливішим завданням провідних акторів геополітики є недопущення застоювання зброї масового знищення ні локально, ні в глобальних масштабах.

Уникнути застоювання найбільш руйнівних видів зброї після Другої світової війни стало можливим завдяки переведенню глобальних протиріч у русло локальних збройних конфліктів. З 1945 року, коли США завдали ядерного удару по Хіросімі та Нагасакі, до 1990-х років під час періодичних загострень глобального протистояння вдавалося уникати застоювання ядерної зброї, проте застоювання снарядів із збідненим ураном у ході бойових дій, що почалося наприкінці 1990-х років, знімає це табу.

Міжнародна комісія з ядерного нерозповсюдження і роззброєння оцінює ядерну зброю як здатну повністю знищити життя на планеті, а сучасні ядерні арсенали як такі, що дозволяють зробити це багато разів. Поповнення ядерного клубу держав новими учасниками, а також зростання системних вразливостей ставить сьогодні під сумнів можливість нескінченно довго уникати обміну ядерними ударами (*Усунення ядерної небезпеки*. 2010). Основний висновок доповіді, підготовленої Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження проблем миру (SIPRI) та опублікованої в червні 2022 р., полягає в тому, що в найближчому десятилітті на світ чекає новий виток гонки ядерних озброєнь; всі 9 держав, які мають ядерну зброю – Росія, США, Китай, Франція, Велика Британія, Пакистан, Індія, Ізраїль та Північна Корея – починають активно модернізувати свій арсенал. На думку керівника SIPRI Д. Сміта, "... ризик застоювання атомної зброї зараз вищий, ніж будь-коли з часу закінчення холодної війни" (*Хілпе*, 2022).

Локалізація воєнних форм вирішення глобальних протиріч у XX столітті вберегла людство від катастрофи планетарних масштабів, але продовження такої геополітичної практики у XXI столітті надзвичайно небезпечне. Сьогодні постійно вдосконалюються якісно нові технології гарантованого взаємного знищення (ядерні мінізаряди, нанотехнології, генна інженерія, робототехніка), що стають дешевшими та доступнішими. Водночас широкомасштабне та швидке зростання рівня освіченості в умовах посилення національних фрустрацій та політичного тероризму обумовлює дедалі більш загрозливу інерцію силових конфліктів (*Nazaretyan A. et al.*, 2008).

³ "В аналітичному плані фазу "макрорішення" слід розглядати як етап, коли актори глобальної політичної системи, об'єднані щонайменше у дві найбільші коаліції, обирають між протилежними порядками денними, визначаючи структуру лідерства на наступний термін". Див.: Modelski G. (1995). The Evolution of Global Politics. *Journal of World-Systems Research*. Vol. 1. №7.

Після Другої світової війни найбільш кровопролитними локальними війнами, що виконували роль способу вирішення глобальних протиріч, були: війна у В'єтнамі (1955–1975 рр.), війна в Лаосі (1960–1973 рр.), війна в Камбоджі (1967–1975 рр.), війна в Афганістані (1979–1989 рр.), війна в Персидській затоці проти Іраку "Буря в пустелі" (1991 р.), війна в Сомалі, що розпочалась у 1988 році, війна в Югославії – операція НАТО "Союзницька сила" (1999 р.), війна в Афганістані, що почалася в 2001 р. в межах операції США "Непохитна свобода" (2001–2021 рр.), воєнна операція об'єднаних сил США і антиіракської коаліції "Свобода Іраку" (2003 р.), збройний конфлікт у Південній Осетії (2008 р.), війна в Лівії (2011 р.), громадянська війна у Сирії – багатосторонній, багаторівневий збройний конфлікт, що розпочався у 2011 р. і триває нині.

Локалізація глобальних протиріч у цивілізаційному просторі України з подальшим розгортанням воєнного конфлікту багато в чому обумовлена тим, що в Євразії, яка, на думку З. Бжезінського, займає осьове положення в геополітичному відношенні, і "є шахівницею, на якій триває боротьба за глобальне панування", Україна є геополітичним центром, без контролю над яким Росія не здатна відтворити євразійську імперію (Бжезінський, 2000).

Розгортання конфліктно-мілітаристичних фаз глобальних воєнно-економічних циклів у капіталістичній світ-системі приводить до циклічної зміни глобального лідера, переформатування світової геополітичної системи, і одночасно закладає основи для розвитку глибоких геоекономічних і геополітичних протиріч, які є внутрішньою рушійною силою циклічності геоекономічних та геополітичних процесів, одна із найбільш комплексних форм прояву яких – воєнно-економічні цикли. Найбільш динамічною та генеруючою безліч загроз для цивілізаційного розвитку фазою глобальних воєнно-економічних циклів є конфліктно-мілітаристична фаза. Сучасний локально-глобальний конфлікт, що розпочався в Україні у 2022 році, – простір локалізації процесів вирішення глибоких цивілізаційних, геоекономічних та геополітичних протиріч. Саме цей локально-глобальний конфлікт ініціював початок розгортання нового циклу мілітаризації, і одночасно зумовив максимальне наближення капіталістичної світ-системи до точки бі-фуркації, в якій будь-яка навіть малозначуща, на перший погляд, подія може привести до кардинальної зміни форми подальшого цивілізаційного розвитку, найімовірнішими сценаріями якого є: 1) вихід із глобальної економічної та геополітичної кризи завдяки мілітаризації економіки, зокрема застосуванню інструментів воєнного кейнсіанства провідними акторами геополітики, що подібно до подолання Великої депресії; 2) перехід від капіталізму до глобального неофеодалізму; 3) формування гібридної форми глобального суспільства, що складається з елементів капіталізму, тоталітаризму та феодалізму. За будь-якого з можливих варіантів суспільної

форми подальшого цивілізаційного розвитку соціально-економічні та воєно-політичні процеси протікатимуть у циклічній формі, оскільки внутрішні антагоністичні протиріччя суспільного розвитку існують доти, доки існує класова та міжкраїнова, міжцивілізаційна нерівність.

Література

1. Бжезінський З. (2000). Велика шахівниця. Львів–Івано-Франківськ: Лілея–НВ. 236 с.
2. Подлесна В.Г. (2022). Воєнно-економічні цикли у контексті цивілізаційного розвитку. *Економічна теорія*. №4. С. 53–68. <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.053>
3. Усунення ядерної небезпеки. Програма практичних дій міжнародних політичних діячів. (2010). URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2009/infcirc780_r_us.pdf
4. Хіллі П. (2022). Доповідь SIPRI: Перегони ядерних озброєнь розпочинаються знову. URL: <https://www.dw.com/ru/doklad-sipri-gonka-jadernyh-vooruzhenij-nachinaetsja-vnov/a-62083829>
5. Braudel F. (1979). *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIe siècle*. URL: <https://www.cairn.info/civilisation-materielle-economie-et-capitalisme--9782200633400.htm>
6. Friedman G. (2021). American empire. Forecast 2020–2030. URL: <http://kyiv-heritage-guide.com/sites/default/files/%D0%A4%D0%A0%D0%98%D0%94%D0%9C%D0%90%D0%9D%20%D0%94%D0%B6%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B6-4%20%D0%90%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%8F%202021.pdf>
7. Kondratieff N. (1926). Die langen Wellen der Konjunktur. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. № 56 (3). С. 573–609.
8. Mackinder H. (Apr., 1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. Vol. 23. No. 4. Pp. 421–437. URL: https://web.uniroma1.it/disp/sites/default/files/Mackinder_Geographical+Pivot+of+H+istory.pdf; <https://doi.org/10.2307/1775498>
9. Menshikov S.M., Klimenko L.A. (1989). Long waves in the economy. When society changes its skin. *International Relations*. 272 p.
10. Modelski G. (1995). The Evolution of Global Politics. *Journal of World-Systems Research*. vol. 1. №7.
11. Nazaretyan A. et al. (2008). Social violence in the past and present. URL: <https://www.academia.edu>
12. Schlesinger A. (1986). *The Cycles of American History*. Houghton Mifflin. 498 p.

Надходження до редакції 18 липня 2023 року

Прорецензовано 25 липня 2023 року

Підписано до друку 29 вересня 2023 року

References

1. Bzhezynskiy, Z. (2000). *The Grand Chessboard*. Lviv–Ivano-Frankivsk: Lilya-NV. 236 p [in Ukrainian].
2. Podliesna, V. (2022). Military-economic cycles in the context of civilizational development. *Ekon. teor. – Economic Theory*, 4, 53-68. <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.053> [in Ukrainian].
3. Elimination of the nuclear threat. A program of practical action for international policymakers. Retrieved from

https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2009/infcirc780_rus.pdf [in Ukrainian].

4. Hille, P. (2022). SIPRI Report: The nuclear arms race begins again. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/doklad-sipri-gonka-jadernyh-vooruzhenij-nachinaetsja-vnov/a-62083829> [in Ukrainian]

5. Braudel, F. (1979). *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIe siècle*. Retrieved from <https://www.cairn.info/civilisation-materielle-economie-et-capitalisme--9782200633400.htm>

6. Friedman, G. (2021). American empire. Forecast 2020–2030. Retrieved from <http://kyiv-heritage-guide.com/sites/default/files/%D0%A4%D0%A0%D0%98%D0%94%D0%9C%D0%90%D0%9D%20%D0%94%D0%B6%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B6-4%20%D0%90%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%8F%202021.pdf>

7. Kondratieff, N. (1926). Die langen Wellen der Konjunktur. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 56 (3), 573-609.

8. Mackinder, H. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. 23. 4. 421-437. Retrieved from https://web.uniroma1.it/disp/sites/default/files/Mackinder_Geographical+Pivot+of+History.pdf; <https://doi.org/10.2307/1775498>

9. Menshikov, S.M., Klimenko, L.A. (1989). *Long waves in the economy. When society changes its skin*. International Relations. 272 p.

10. Modelski, G. (1995). The Evolution of Global Politics. *Journal of World-Systems Research*. 1. 7

11. Nazaretyan, A. et al. (2008). Social violence in the past and present. Retrieved from <https://www.academia.edu>

12. Schlesinger, A. (1986). *The Cycles of American History*. Houghton Mifflin. 498.

Received July 18, 2023

Reviewed July 25, 2023

Signed for print on September 29, 2023